

Sámsoni kertészek küzdelme a földesuri hatalommal az 1848-as forradalmat követő időkben

MOLNÁR LÁSZLÓ

A kertészségekről általában

A kertészségek olyan telepek, amelyeknek lakói egy bizonyos növényfélése, pl. dohány termesztésére kötöttek szerződést a praedium tulajdonosával, vagy annak haszonbérletjével. Keletkezettek saját igazgatású, vagy árendába adott kincstári, valamint magánföldesúri és egyházi nagybirtokon. A kertészségek egyik része a mezővárosok lakosaiból toborzódott, másik része a dohány neveléséhez értő hevesi, szabolcsi, bihari, tolnai és nógrádi jobbágyfalvakból, valamint a Jász-Kunságból vándoroltak a praediumokra.

Szeged népe szintén számos kertészközségbe bocsátott rajokat. (Békés megyében Újkígyóst, Csanádban Csanádapácát is Szegediek, ill. Szeged vidékiek telepítették.)¹

Az első kertészségekkel már a XVIII. század második negyedében találkozunk. Egyesek a kertészcsaládok megszaporodása, mások csoportos telepítés következtében alakultak ki. A kertészségek többsége a XIX. század első két évtizedében és az 1840-es években keletkezett. Főként Csongrád, Csanád, Torontál, Temes és Arad megyékben jöttek létre, de találhatók kertészségek Pest, Békés, Szabolcs, Komárom és Sopron megyékben is. A kertészek közé tartozott a jobbágylakosság 8%-a, Csongrádban megközelítőleg 3%-a.

Az 1780-as években Csongrád és Békés megyékben harminc kisebb kertésztelepet irtak össze: Sámson, Mártély, Szentgyörgy, Theés, Ellés, Fejértó, Felgyő, Csany, Oláhállás, Baks, Pusztaszer, Sasülés, Kis- és Nagypercsora, Kötörés, Anyás, Dóc, Serkéd, Homok, Sövényháza, Szaporhegy, Kovászd, Földvár, Fark, Szentpéter, Buzgányhalom, Buzsák és Kishorgos.²

Az 1820-as évektől kezdve azonban sokkal erőteljesebben lendült neki a dohánytermesztés.³ Ez azt eredményezte, hogy Csongrád megyében az 1850. évi adatok szerint 29 szerződéses település volt. A kertészközségekben élő lakosok száma 15 435 lélek volt. Csongrád megye lakosságának száma szintén ebben az időben Szeged sz. kir. város kivételével 135 140 lélek volt. A megye összes lakóinak 11,4%-a kertészközségekben élt. (Sámson szerződéses telep lakossága ebben az időben 1931 volt.)⁴

A kertészek egyes helyeken, főként a magánbirtokon, a belsősegen kívül családonként meghatározott — általában 2—12 hold közt változó — nagyságú földet kaptak, amelynek egészére, vagy meghatározott részére dohányt kellett ültetniök. Másutt viszont — a kincstár birtokain csaknem minden esetben — az egész határt megkapták használatra, ennek azonban csak megjelölt nagyságú területét — helyenként egyharmadát — voltak kötelesek dohányval beültetni. Szerződéseik általában, legelőt is biztosítottak az igavonó jószágaik részére. Mindennek fejében a tulajdonost, illetve főbérletjéért évente összegszerűen meghatározott mennyiségű dohány, vagy a termés meghatározott hányada, legtöbbször fele illette meg. A termés másik fele

gyakran elővételi jog alapján jutott a bérbeadó birtokába. Ahol a dohányültetésre szánt földön kívül külön a gabonatermesztésre is nyertek földet, ott ezért az esetek egy részében — általában a magánbirtokokon — még külön robotot, vagy terményjáradékot vetettek ki rájuk. Lakóházaikat néhol a földesúr építtette, a települések többségében azonban a kertészek maguk emeltek ideiglenes, háznak csak jóindulattal nevezhető viskókat, kalyibákat.

A kertész szerződések legtöbbször rögzítették a bérlet időtartamát, amely 1 évtől 45 évig is tarthatott. Voltak olyan kertészségek is, amelyek a bérbeadóval meghatározatlan időre kötöttek szerződést. A lejárt szerződéseket vagy megújították újabb évekre, vagy házaikat lebontva, részlegesen — sőt esetenként teljes egészében — új pusztát, új gazdát és kedvezőbb feltételeket keresve, világgá széledt a telepítmény népe.⁵ (Ennek egyik legismertebb példája az akkor Arad megyei, ma Békés megyei Bánkút kertésztelepítvény szétverése 1852-ben, amikor több mint kétezer embert űztek el lakhelyéről.)

A szerződési feltételek megszegése, vagy lejárt szerződések esetében még erőhatalommal is kimozdíthatták a kertészeket lakóhelyükről. Elűzéssel való fenyegetésre akkor került sor, ha a bérlőközösség nem teljesítette a szerződés feltételeit, vagy a bérbeadó más rendeltetést szánt a területnek.⁶

A kertésztelepek lakóit jogállásuk vonatkozásában házas és házatlan zselléreknek tekintették, akiket csak bizonyos haszonbér fizetése mellett telepítettek, dohánytermesztés céljából. A természetesen és a meghatározott bérösszegezen túlmenően voltak helyek, ahol gyalog és fogatos munkát is kellett vállalniuk, mint a telkes jobbágyoknak, amelyet a bérbeadó saját birtoka művelésére használt fel. Reformátuskovácsháza 1814-ben kötött szerződése szerint a bérbeadó részére 10 lánc őszi és 10 lánc tavaszi vetéshez kellett a területet megszántani, elboronálni, mindezeket túl 40 gyalognapszámot kellett teljesíteni. Csanád megyében a kincstár volt a legnagyobb birtokos. Itt főbérlőknek adták bérbe az uradalmak területét, ahol az uradalmak bérlői dohánykertészeket telepítettek le.⁷

A kertészközség igazgatását a kertészek által választott előljáróság látta el. A választások a szolgabíró jelenlétében folytak le. A megválasztott előljáróságot a megye erősítette meg hivatalában. Ezzel együtt járt a pecséthasználati jog is. Az előljáróság választása a falugyűlésen történt. A falugyűléseken nemcsak az előljáróságot választották meg, hanem a falut érintő fontosabb dolgokban is döntöttek: például a dohány számadások és egyéb községi terhek bemutatása és elfogadása tárgyában. A kertészközségeknek szinte alapításuktól kezdve volt jegyzőjük, akik az írásbeli feladatokat és a számadási munkákat látták el. A bíró, a jegyző és egy esküdt képviselte a kertészközséget a bérbeadó, a szolgabíró, a megye és adott esetben az országos főhatóságok előtt. A falugyűlés megbízásából kötötték meg a bérbeadóval a szerződést. Az előljáróság feladatai közé tartozott az árenda beszedése és elszámolása is. Ez rendszerint a bíró felelőssége alatt történt. Az igazgatási teendők ellátásáért a jegyző felelt. A felfogadott jegyző gyakran látta el a kántori teendőket is és a kertészség iskolájában a kertészek gyermekeit számolni, írni és olvasni tanította.⁸

Az 1848-as forradalom hibázott azzal, hogy a kertészközségek lakói nem kaptak földet. A forradalom nemesi vezetése így akarta megőrizni a munkaerőt az uradalmi gazdálkodáshoz. Sorsukat nem könnyítette meg legalább azáltal, hogy az örökváltás lehetőségét rájuk is kiterjesztette volna. A paraszti társadalomnak ez a rétege valóban csafódott a forradalomban. Éppen ezért tőlük nagyobb áldozatot nem is követelhetek. Azonban tudták, hogy sorsuk rendezését csak a szabadságharc bukása akadályozta meg. Kossuth is csak 1849 júliusában ismerte fel, hogy a kertészségek helyzetén változtatni kell. A csanádapácai kertészekhez intézett levelében ígéretet is

tett arra, hogy a haszonbérelt földek tulajdonosaivá váljanak, mivel a kormány is úgy látta, hogy a kertészek boldogulását és gyarapodását elő kell segíteni.

1848-ban, majd 1849 nyarán törvényjavaslat is készült a telepítvényekről. A szabadságharc államférfiaiban megvolt a szándék a kérdés rendezésére, ez viszont a szabadságharc bukása miatt maradt el. A bérlőközösségek lakói községi szervezeteiken keresztül állandó harcot vívtak a föld szabad birtoklásáért a szabadságharc leverése után is. A jobbágyfelszabadítás bár forradalmi, mégis felülről végrehajtott rendszabály volt. Ennek következtében továbbra is fennmaradt a nagybirtok az egyéb feudális maradványokkal együtt. A bérleti feltételek 1848 után fokozatosan romlottak. Például Csanád megyében az 1821-ben telepített Apáca kertészség 1863-ig kisholdanként átlag 3 Ft 68 krajcárt fizetett. Ezt a bért 1863-tól 6 Ft-ra, majd 1869-től 7 Ft 18 krajcárra emelték. A pitvarosi pusztán telepített Alberti kertészek pedig 1856-ig 2 Ft-ot, 1863 után 4 Ft 90 krajcárt fizettek kisholdanként.⁹

Sámson kertészség kialakulása

A középkori Sámson falu minden valószínűség szerint az 1596. évi nagy tatár pusztítás során semmisült meg. Területét attól az időtől fogva a vásárhelyiek és a makoíak használták legelőként, bérlet formájában. A Rákóczi szabadságharc után gróf Károlyi Sándor birtokai közé került. Már az 1700-as évek derekán kertészeket telepített a pusztára.¹⁰

Az 1758. évből származó kertész összeírás szerint Sámsonban a következő kertészek voltak: Szántó Ferenc, Török István, Madarász Gergely, Dékán Mihály, Erdős János, Posztós János, Végh Pál és Farkas János. Hozzá tartozója csak Dékán Mihálynak van feltüntetve az összeírásban. Madarász Gergely pedig zsellérként szerepel. Vagyoni állapotukat tekintve az összeírás szerint volt nekik összesen a növendék állatokat is beleszámítva; szarvasmarha 16, ló 15. Az általuk művelés alatt tartott föld 7 hold volt.¹¹

Az 1770-es évektől Sváb Kristóf vette bérbe a területet és azon majorságot hozott létre. Az 1818-ból származó adatok szerint a sámsoni pusztára kétféle hasznosításban szerepel: részint a vásárhelyiek bérelt legelője volt, másfelől pedig 5040 holdon majorsági gazdálkodás folyt. Ekkor már 131 haszonbéres kertész 788 holdon dohányt termesztett, 222 hold őszi és 511 hold tavaszi vetés volt, továbbá 2139 hold legelőt használtak. A kertészek által használt dohányföldek bére holdanként 2 Forint és 5 font dohány volt.

A lakosság egyházi tekintetben Vásárhelyhez tartozott. A reformátusok csaknem mindnyájan Vásárhelyről szivárogtak Sámsonra. Az uradalom által odavitetett kertészek viszont katolikusok voltak. Részükre Károlyi György 1825-ben kápolnát építtetett és káplánt állíttatott. A reformátusok 1812-ben alakultak önálló egyházzá. 1819-től önálló lelkészük volt. Templomuk vályogból volt 1870-ig, ekkor azt kőből újraépítették. Iskola céljaira a tanító lakását használták. Önálló iskola csak 1894-ben épült fel.¹²

A Károlyi uradalmak a szántóföldi gazdálkodás céljait szolgáló bérleti területeken kívül jelentős területeket adtak bérbe dohánykertészeknek. A dohány mint ipari növény termesztése jelentős jövedelmet biztosított a birtok urainak. Ezt a jelentős bevételt növelte a sámsoni kertészek által fizetett bér is.¹³ A XVIII. század utolsó évtizedében a megyei összeírások között megtalálható Sámson kertészeinek összeírása is, amely az 1781/82 adózási évre vonatkozóan a következő adatokat tartalmazza:

Nomina et Cognomina Hortulanorum Sámsoniensis	Hospes	Individuo	Subinquilinus	Manualis	Ab arende solvet f. xr.	A quibus solvet		
						ad cassam		utram
						ordin	domes	que
	f. xr.	f. xr.	f. xr.					
Stephanus Nagy	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Franciscus Boros	1	—	1	2	16,—	1,90	1,09	2,99
Senior Michael								
Sarkadi	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Joannes Túri Szabó	1	—	—	1	10,—	1,13	—65	1,78
Martinus Dékány	1	—	—	1	14,—	1,22	—70	1,92
Stephanus Fekete	1	—	—	1	14,—	1,22	—70	1,92
Stephanus Szabó	1	—	—	1	12,—	1,17	—67	1,84
Andreas Balogh	1	1	—	2	14,—	1,85	1,07	2,92
Senior Michael Fekete	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Casparus Szabó	1	—	—	1	6,—	1,04	—60	1,64
Jun. Michael Fekete	1	—	—	1	11,—	1,15	—66	1,88
Andreas Fekete	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Joannes Kiss	1	—	—	1	6,—	1,04	—60	1,64
Michael Lengyel	1	—	—	1	3,—	—97	—56	1,53
Joannes Szabó	1	—	—	1	12,—	1,17	—67	1,84
Joannes Sivalkodi	1	—	—	1	12,—	1,17	—67	1,84
Staphanus Deák	1	—	2	3	12,—	2,45	1,41	3,86
Michael Fekete (Miles)	—	—	—	—	18,—	—40	—23	—63
Franciscus Szűcs (Miserelis)	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Jun. Stephan Makai Szabó	—	—	—	—	6,—	—13	—08	—21
Martinus Erdős	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Joannes Szalontay	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Michael Balog	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Franciscus Nagy	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Stephanus Dunai	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Michael Dunaháti Nagy	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Nicolaus Bodnár	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Georgius Kovács	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Andreas Bodri	1	—	—	1	10,—	1,13	—65	1,78
Stephanus Csáti Nagy	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Michael Szamosközi	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Franciscus Korpás	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Stephanus Molnár	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Georgius Kiss	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Stephanus Benke	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Stephanus Szócs	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Joannes Szakmári	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Stephanus Szakmári	1	—	—	1	10,—	1,13	—65	1,78
Georgius Varga	1	—	—	1	15,—	1,24	—71	1,95

37 5 3 45 545 50,71 29,35 80,60

A sámsoni kertészek korabeli összeírásából nem tűnik ki, hogy abban az időben mennyi földet béreltek. Viszont megmutatja az összeírás, hogy hány kertész volt, mennyi árendát és mennyi adót kellett fizetniök.¹⁴ Érzékelteti az összeírás azt is, hogy eltérő

volt a bérlő kertészek vagyoni helyzete, változó a munkaképes családtagok száma. Ezért 6—20 frt között ingadozik a haszonbér.

A községgé szerveződött sámsoni kertészek a közteherviselésből is kivették részüket. Az 1820-as évektől a katonaállítási (Werbunk) adókivetési lajstromokban rendszeresen szerepelnek. Ezekből az adólajstromokból tudjuk, hogy a kertészközség 2 évenként új bírót választott. Például Sámson kertészközség bírója volt (1825/26—1826/7 Szabó István, 1827/8—1829/30 Józsa István, 1830/1 — Farkas Mihály, 1831/2 Farkas József, 1832/3—1833/4 Kiss Ferenc János és 1834/5-től Antal István. A kertészközségek werbunk adólajstroma szerint: „Sámson kertésztség 1834/5 esztendőre az évi Werbunk tartozása tézsen összesen 3 forint 22 krajcárt. Mellyre fizetett április 29 ikén 1835. Antal István bíró által 2 forint. Fog 8-ber végén hozni 1 forint 22 krajcárt.”¹⁵ A sámsoni kerteszetet 1840-ből származó adóösszeírása szerint a kertésztségben levő házak száma 159, háznépek 193, tisztviselő 3, kézműves 2, szolgák 24, kertészek és zsellérek 205, fiúgyermek 12, nők 751, összesen: 1497. Katholikus volt 371, ágostai 34, helvéciai 320, görög nem egyesült 10, zsidó 7.¹⁶

Szó esett a bevezető részben arról, hogy a kertészközségek meghatározott időre kötötték a szerződést a bérbeadóval. Az alább közölt szerződésből láthatjuk, hogy a sámsoni kertészek mennyi időre, milyen feltételek mellett kötöttek szerződést a gróf Károlyi uradalommal az 1848-as szabadságharcot megelőző években.

„Szerződés. A Méltóságos Károlyi Gróf Károlyi György Úr Ó Nagysága mint földes uraság részérő a Sámsoni kertészekkel a Sámsoni curiális pusztán a száraz ér mentében, makai határ és vásárhelyi tanyák felé terjedő, s az 1838-iki újabb felmérés szerint nyolcszáznyolcvanhat 160/1100 holdnak talált részint gabona, részint dohánytermesztésre határozott földeknek haszonbérbe adása felett következő egyezség tétetett.

1^{ör} a fent jegyzett Sámsoni árendás kertész földeket a Méltóságos uraság átengedi aképp, hogy azokat a folyó 1843. év Szt. Mihály napjától kezdve hat egymást követő évig az 1849-ik évi Szt. Mihály napjáig haszonbérbe birhassák a kertészek, úgy mindazonáltal, hogy ha a vásárhelyi közös legelő, közös lenni bármí móddal megszűnne, ezen ámbár 6 évre kötött szerződés időközben is és pedig azon év Szt. Mihály napkor, midőn a legelő elkülönözés sikerbe vétetne, megszünnend, s a kertésztség elesvén a közös legeltetéstől, ha ezen használat nélkül jelen szerződés mellett megmaradni nem akarna, attól feloldoztatik, és az eddigi szerződéses használások, és a Méltóságos Uraság szabad, és ezen szerződésben hívebben kifejezett korlátlan rendelkezése alá esnek — kötelesek levén azonban a kertészek azon esztendőben, midőn a legelőtől elesnének mindennemű ezen szerződésben foglalt tartozásaikat pontosan teljesíteni.

2^{ör} Haszonbérül tartozni fognak a haszonbérlő kertészek minden 1100 négyszögű öles hold után évenként két forint 30 Xrt 2 ft 30 xrt váltó cédulában, felét ugyan vásárhelyi úrnapi vásárra, más felét pedig Szt. Mihály nap előtt két héttel a Méltóságos Uraság pénztárába úgy befizetni hogy a fizetést halogató kertész a kitűzött fentebbi naptól számítandó minden 15 napi fizetésbeli elmulasztását, két két gyalog napszámokat, büntetésképp szolgálni köteles léssen. — Levén pedig mérnöki felmérés szerint a kertészek használata alá adva, nyolcszáz nyolcvanhat 161/1100 hold belső és külső föld, fognak ezért összesen fizetni a kertészek évenként két ezer kétszáz tizenöt ft, 21 xr. váltócédulában — megjegyezvén azt, hogy a kertészeknek nem csak kertjeik és művelet alatt lévő földjeik, hanem udvarok is, s általjában minden kezök alatt lévő tér, különbség nélkül hold száma 2 ft, 30 xr. fizetés és ahoz mérsékelt egyéb szerződéses tartozások alá számíttatott és számítandó.

3^{ör} Tartoznak ezen felül a haszonbérlő kertészek minden hold haszonbéres föld-

jük után ugyancsak egy hold szalmás gabonát Sámsonban takarosán lekaszálni, s a mint a tisztség által kívántatni fog, kévékbe kötve, keresztetekbe, vagy vontatókba rakni, a szokott takaró és ebéd résznek kiadása mellett, mely részt magok szállítandják ki — Minden félreértések kikerülésére, a fentebb felsorolt kötelességek a következőkben világosíttatnak meg.

a) A betakarítandó gabona nem minden egyes kertészekre, hanem több telek után az általuk birandó földek mennyiségéhez képest, az uradalom által kiméretik, mellyet ők összeállott erővel, a takarásnak kezdetétől számítva 10 nap alatt egészen el is végezni kötelezetnek, különben azon kívül, hogy a rájuk esendő arató részt elvesztik az uradalomnak egyéb a késedelmeskedésből következő kára is, az uradalom ítélete és híráskodása mellett rajtok megvétetik.

b) Az arató és ebéd résznek kiadása mindenkor ahhoz alkalmaztatva fog megállapítatni mint tudni illik a Sámsoni pusztával egy helyzetű uradalmak adandják — vagy a szerint, mint az uradalom Sámsonban más részes aratóit kielégíteni fogja, — a választás az uradalom határozatától függvén.

c) Minthogy e szerint a kertészek az uradalmi élet betakarításában az általuk bérlendő hold számhoz képest, részes takarók lesznek mindazon munka és kötelesség, melly országszerte a rendszeres takaróktól kívántatik, őket is annyira fogja illetni, hogy az élet takarításban rossz vagy kedvetlen munkástévó, vagy restségből elkésző kertész, nem csak a különben részére eső résznek elvesztésével, bűnhődik, hanem rosszakarató anyag indulatú és szerződést nem tartó a pusztáról kitiltatik.

d) Az élet kereszteteknek vagy vontatóknak tisztí utasítás szerint egyenlő nagyságú és a beázás ellen mentesített magasságban és alakban rakása valamint a magok eresztette kötelekkel erős lekötözés, kévéknek kemény és felbomlás elleni jól megszorítása az öszves kertészekre nézve, ugy annyira, hogy hibás vagy szél által megbontott kereszteteket vagy vontatókat annyiszor, a mennyiszer a résznek kiadásáig szükséges leend és pedig halogatás nélkül megigazgatja a c) alatt kimondott fenyték terhe alatt.

4er Az aratáson kívül szoros kötelességük lészen minden egyes kertésznek, különbség nélkül a Sámsoni határban termett magok gabona termésök elnyomtatása után azonnal szokott nyomtató rész kiadása mellett a Méltóságos Uraságnak Sámsoni gabona nyomtatásba két két jó lóval és a szükséghez képpent 1 vagy 2 alkalmas emberrel beállani s azt szakadatlanul addig folytatni, még abba tart ide értvén a repce nyomtatást is, mellyhez a helybeli Tiszt felszollítására azonnal a magok minden munkálatja félretételével úgy is annyi szérúval tartoznak kiállni, hogy kedvező időjárás mellett azt egy hét alatt végezhesék — az illy erővel bíró kertészeknek azonban kik vagy magok, vagy legfeljebb másodmagokkal összeállva egy szérút felfogni képesek, a nyomtatás kezdetétől számítva két hét engedtetik, hogy az alatt mind haszonbéres, mind pedig más haszonbérleti gabonájokat elnyomtatván, a nyomtatásbeli elhalasztást e szerint helyrehozandják — Ezen nyomtatásbeli egész erővel kiállás annyira megkívántatik, hogy aki a kertészek közül saját Sámsoni termés gabonáját elnyomtatván (: mellyhez aratás után azonnal hozzálatni köteles :) a Méltóságos Uraság életjének elnyomtatására, a helybeli Tiszt felszollítására, a megrendelt napon a kiállást holmi szinlelt és halasztható munkái mellett elhalasztaná, az ilyen kertész a pusztából azonnal kitiltatni fog és ezen szerződés mellett adott használata azonnal megszűnik, s tsak az olyanok lesznek a nyomtatás kötelességéből felmentve, kiket valamely véletlen és rendkívül szerencsétlenség ért, vagy pedig vonós marháik dög által elhullottak, ezen mentség azonban annak megbírálása végett a helybeli Tisztnek megálható — képpen bizonyítva feljelentő lészen, ki is sok helyes és általa megbírálandó oknál fogva fogja elfogadni. — Ezen pont folytában az is meghatározatik, hogy a kertészek a most említett nyomtatást csinosan, tökéletesen és legtakarékosabb mó-

don teljesíteni kötelesek, — a szérűkön a szemes életet tisztán felszórják és felszelelik, s a szalmakazlakot, törek és pelyva rakásokat minden beázás és egyéb viszontagság ellen mentesítve kívánság szerint összerakni fogják, — megjegyezvén még itt azt: hogy melly kertész a szérűkön az uradalmi életet tisztán és minden föld és gaz eltávolításával Tiszti megítélésre és szorgalmazásra is fel nem szórná, az általa hibásan felszort élet az uradalmi raktárban külön rakatván, általa ingyen fog megrostáltatni. —

5^{ör} Továbbá a haszonbér fizetésén és felhozott aratás s nyomtatáson kívül tartoznak a haszonbérelő kertészek minden általok birt hold után két gyalog napot vagy

1. ábra: Csongrád Vármegye kéziratos térképe a sámsoni pusztával együtt.

1. Abbildung: Handschriftliche Landkarte des Komitats Csongrád mit der Puzta von Sámson.

is az öszves 886, 161/1100 hold után 1772 6/8 gyalog napot a házzal bíró zsellér 17 — házatlan pedig 10 gyalog napot a Sámsoni pusztán a takarmány takarításnál, ha kívántatik egyéb munkáknál is, férfú, nem pedig gyermek vagy asszony napszámokban, mellyek a helybeli Tisztség által csak érdemhez képpest és arányban fognak bevétetni, számítván a munkát napkeltétől napnyugtáig letölteni, s melly kertész vagy zsellér első felszollításra vagy rendelésre ki nem álland, a nélkül hogy ki nem állhatásának, a helybeli Tisztnél helyes és elfogadható okot adna, minden ki nem állásért; két gyalog napszámmal büntettetik — Ezen szolgálaton kívül minden az új felmérés szerint használatokban lévő hold föld után tartoznak a kertészek évenként 3 vagy is az öszves 886 161/1100 haszonbéres hold után öszvesen 2658 3/6 öl árkot újítani, és pedig 5 láb széles, és 5 láb mélységben, a mennyiben pedig régi árok tisztítás nem volna, ugyan annyi öl új de csak 3 láb széles és 2 láb mély árkot ásni. —

6^{or} A Méltóságos Uraság Sámsoni curialis földjein minden nemű építéseket és más terhére eshető épületi terhelhetéseket, javításokat, ültetéseket, ugy az építmények cseréjét, vételét, adását csak a szerződéses idő alatt nézi el úgy mindazon által, hogy kitelvéen a szerződés ideje, kiki akár maga tette az építéseket, akár vette azokat, minden megtérítés nélkül, mi iránt az uradalom szavatosságot és kárpótlást nem vállal, a kertészek pedig ez úttal az ebbéli követelésekről lemondanak, legfeljebb egy hónap alatt azokat elhordani, a javításokat pedig szinte fizetés nélkül oda hagyni tartoznak. —

7er s. t. b.

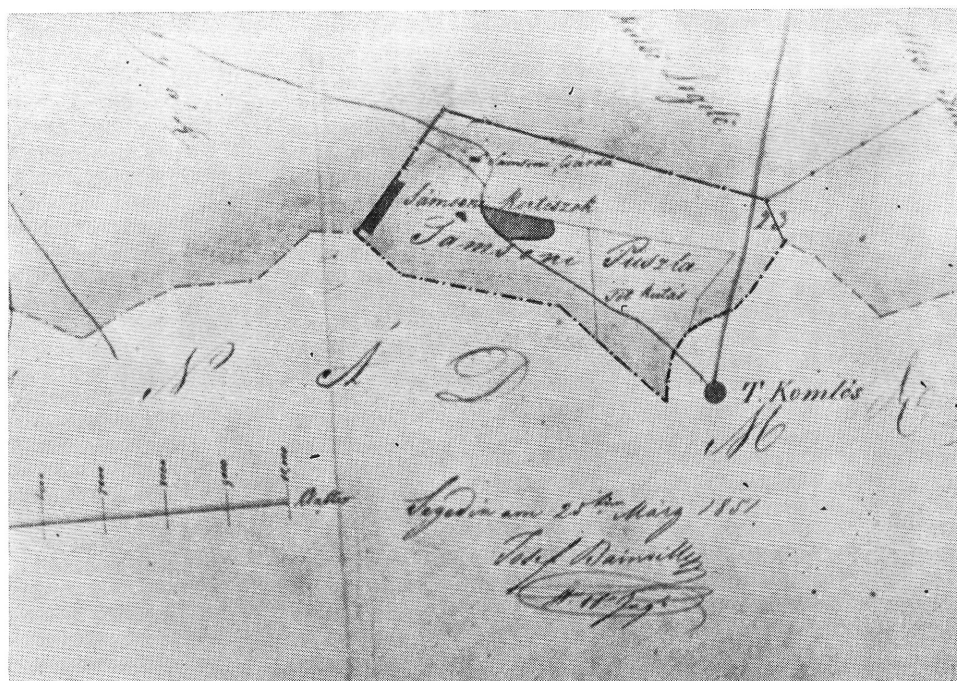
12er Ezen szerződésnek elenyésztével addig míg újabb szerinti alku nem köttetik 1849 évi ősszel a kertészek semmi vetést nem tehetnek. — s. t. b.

17er A kertészek mind személyükre mind vagyonukra nézve magokat ezennel az Uradalmi Törvényhatóság alá vetik, önként értetik hogy valamint minden egymás közt fennforgó ügyeik az Uradalom Törvényhatósága által intéztetnek, úgy ezen haszonbéri egyezkedésből származható mindennemű kérdések ugyan ezen Uradalmi Törvényhatóság által fognak elítéltetni és végrehajtatni a mely itélettel ha a kertészek meg nem elégednének, csak birtokon kívül vihetik feljebb. —

Melly ebéli egyezkedés mind a kertészek mind pedig az Uradalom által elfogadtatván, kötelező erejére nézve mind a két részről aláíratott. —

Sámson július 29 én 1843. Pák Dienes m.k. Tisztartó Jóváhagyatott N. Károly 15-ik november 1843. Flekl Károly m.k. Director.

Ezen szerződés a 3-ik pont abeli módosításával, hogy az élet takarást nem össze állott erővel, hanem minden egyes kertészre külön kiosztva végzendők, elvállaltak és

2. ábra: Térképrészlet a sámsoni pusztáról, 1851. évből.

2. Abbildung: Landkartenteil von der Puszta von Sámson aus dem Jahre 1851.

aláírásaikkal vagy kezük kereszt vonásával magunkat a szerint kötelezzük. Sámson augusztus 12-én 1843. Tóth Mihály m.k. Kovács János m.k. Leczki Mihály m.k. Kis Ferenc m.k. Csáki Mátyás m. k. Bozsár András m.k. Kis Mihály m.k. Csonka György m.k. Nagy Márton m.k. Hódi Ferenc m.k. Bozó Demeter m.k. Csáki Péter m.k. s.t.b. —”¹⁷

A sámsoni kertészek fentebb közölt feudáliskori szerződése a levéltárban őrzött iratok között másolatban van meg. A másolat nem tartalmazza a 7—11 és 13—16 szerződési pontok szövegét. De mindezekről eltekintve, képet alkothatunk arról, hogy a kertészek milyen nehéz feltételeket vállaltak magukra. A szemlélőnek az az érzése, hogy a kertészek által fizetett bérleti díj a szerződésben csak mellékes alárendelt szerepet játszott. Ugy tűnik, hogy a fő cél a kertészek által a gróf majorsági gazdaságában végzett munka kötelezettsége volt. A szerződésben az erre vonatkozó meghatározások feltűnő részletességgel vannak leírva. Nyilvánvaló, hogy a munkaerőbiztosítás volt a szerződés fő célja. A tőkeszegény uradalom a ledolgozási rendszerben találta meg a kizsákmányolás legeredményesebb formáját.

Sámsoni kertészek az 1848-as forradalomban

Az 1848-as események a kertészeket is forrongásba hozták, noha alódiális földeken éltek, a kertészeknek mint szerződéses telepeseknek kevés lehetőségük nyílt sorsuk javítására. A 48-as jobbágyfelszabadító törvényekben egy szó sem esett róluk. A legtöbb helyen rövid idő múltán megindult a szervezkedés a panaszok összegyűjtésére. A nagymajlátiak (ma: nagyériek) már 1848. március 31-én értekezletre hívták össze a kertészközségeket az egységes fellépés érdekében. Az április 12-i összejövetel után¹⁸ megkezdődött a kilincselés a vármegyén és a minisztériumokban amikor világossá vált, hogy az új törvények rájuk nem hatályosak. Ekkor csapott át az elkeseredés olyan tettekbe, amelyek végeredményben a feudális körülmények között létrejött szerződések megszegéséhez vezettek.¹⁹

Ilyen körülmények között indították el a sámsoni kertészek is azon akciójukat 1848 tavaszán, hogy a volt úrbéres jobbágyokkal azonos jogállásúnak ismertessék el magukat. Törekvésük azonban nem hozott eredményt az igazságügyminisztériumnál, ahonnan a következő szövegű levél érkezett a megyéhez: „Csongrád vármegye közönségének. Csongrád megyébe bekebelezett Sámson kertészségnek azon folyamodványát, mely szerint ők gróf Károlyi nemzetséggel kötött szerződésnél fogva az imént érintett pusztán 90. évek óta megtelepedvén, most miután a szerződésbeli évek a jövő 1849-ik év végével kitelnek, bizonytalan és így aggasztó jövődjüket biztosítani kérik, azzal teszem át önöknek: hogy a folyamodvány kitételeinek véleményes tudósításukat ide mielőbb terjessze fel. Budán, május 9-én 1848. igazságügy miniszter Deák Ferenc.”²⁰

Az ügy a megyei közgyűlés elé került, ahol azt megtárgyalták és úgy határoztak, hogy Török Bálint másodalispán elnöke alatt Medveczky Antal törvényszéki ülnök, Kovács Ferenc szolgabíró, Kamocsay Mihály esküdt, Kovács Károly főügyész és Póka Sándor jegyző az ügyet kivizsgálják és arról jelentést tesznek. A május 25-én tartott közgyűlés határozata alapján kiküldött bizottság véleményes jelentését szeptember 2-án bizottmányi ülésen bemutatta, amely úgy intézkedett, hogy a jelentést az igazságügy miniszterhez fel kell terjeszteni.²¹ Csongrád megyének Szegváron tartott bizottmányi közgyűlése 1849. április 28-án megtárgyalta az igazságügyminisztérium április 22-én keltezett 558. sz. a. kiadott ügyiratát, amelyben „...Sámson ker-

tészségnek azon folyamodása mely szerint, gróf Károlyi családdal kötött szerződési feltételeknek kedvezőbbre változtatásával magokat meghagyni vagy más helyre telepítésüket elrendelni kéri...”²² A sámsoni kertészek folyamodványát járási tisztviselőkből álló küldöttségnek adták ki intézkedés és jelentéstétel végett. Ugyancsak 1849. április 28 án Szegváron tartott megyei bizottmányi közgyűlés tárgyalta „Horváth Lászlónak mint a gróf Károlyi nemzetség ügyészének folyamodását, mely szerint a Sámsoni Mártélyi és Szentgyörgyi kertészeket szerződésbeli kötelezettségeik teljesítésére és a szerződés ideje lejárván új szerződés kötésére szorítani kéri.”²³ Ebben az esetben is úgy határozott a közgyűlés, hogy a folyamodvány intézkedés és jelentéstétel végett a már fentebb említett küldöttségnek adják ki.

A szabadságharc bukásának tudható be, hogy az ügyben érdemi intézkedés nem történt. 1850 májusában a sámsoni kertészek Csongrád megye főnökéhez, Bonyhády István császári királyi biztoshoz fordultak panaszukkal. Ebben a panaszbeadványban előadják, hogy a gróf beleegyezésük nélkül szerződésüket megíratta. A szerződést felolvasták ugyan előttük, de annak tartalma részükre elfogadhatatlannak látszott, és éppen ezért azt nem írták alá. Ennek ellenére a kertészek fizetési kötelezettségeiknek igyekeztek eleget tenni. Voltak közöttük olyanok is, akik jószágaiktól megfosztva, az adót nagyobbrészt kifizették. Ennek ellenére a gróf hármat közülük kihordatni akart a községben épített házaikból. 15 személyt pedig szerződésileg arra akart kényszeríteni, hogy a következő Szt. Mihály napra maguk akaratóból lakóhelyükről minden vonakodás nélkül kihurcolkodjanak, annak ellenére, hogy minden fizetésbeli kötelezettségeiknek eleget kívánnak tenni. Kérik, „hogy földön futóvá lenni szegény szolgát ne engedje. Bozsár Mihály, Bozsár Pál, öreg Tóth Mihály, Homoki Mátyás, Sziládi András, Gálík Istvány, Molnár Istvány, Gulai Ferenc, ifj. Sziládi János, öreg Sziládi Mátyás, Annus József, Setény Antal, Setény János, Kutima Gergely, Setény Mátyás, Szabó János, Takáts Antal. Sámsoni kertészek kik annyi kegyelmet sem nyertünk méltóságos uraságunk előtt, hogy földjeinket házunknál felszánthattuk és bevethettük volna jövődő táplálásunkra.”²⁴

Csongrád megye főnöke a sámsoni kertészek beadványát azzal az utasítással adta ki Müller Lajos közigazgatási főszolgabírónak, hogy a panasz érdemére nézve az uradalmat is meghallgatva, 8 nap alatt kimerítő jelentést hozzá terjesszen fel. (Bonyhády István megyefőnök ezt az utasítását 1850. május 2-án Szegeden adta ki.)²⁵

A sámsoniak által sérelmesnek tartott és joggal kifogásolt szerződés következőképpen szól: „Haszonbérleti szerződés, Mely Méltóságos N. Károlyi Gróf Károlyi György Ur Ó Méltósága mint a Sámsoni pusztá tulajdonosa részéről, az alol irt Kertészekkel egy évre az az folyó 1849-ik Szt. Mihály napjától jövő 1950-ik Szt. Mihály napjáig következő feltételek alatt kötöttik.

1^{ör} Miután az alolirt haszonbérlok a mult 1848-ik elő idézett zavarok óta többszöri fel szollítások sőt megyei küldöttségek általi többszöri megintések után is az előbbi szerződésben kötelezve volt fizetéseket és házi szolgálatokat egy általában nem teljesítették és így 1848-ik évre a haszonbérbe birt 886 hold 161 négyszög öl föld után pénzben 1453 ft. 42 xr. a napi számokból 1564 6/8 napi számmal a csak belső telket és kertet bírók pedig 313 3/4 napi számmal továbbá folyó 1849-ik évre a haszonbérbe birt 886 hold 161 négyszög öl föld után 2215 ft. 21 xr. 1772 6/8 napi számmal és 2658 öl ároknak kiásásával a csak belső telket és kertet bírók pedig 425 napi számmal adósok maradtak volna — ezen tartozásokat és pedig a mennyiben a napi számoknak természetbeni beszolgáltatása már eszközölhető nem lenne, ezeket is kész pénzre fordítva, a 886 hold 161 négyszög öl föld után két évről fent lévő 3319 2/8 napi számokért mellyek mindenkor a legnagyobb munka idején lettek volna teljesítendőek napját 1 váltó forintjával számolva 3319 ft. 30 xr. a 2658 öl árok ásásáért ölet 6 váltó krajcár-

ral számítva 265 ft. 57 xr. — a csak belső telket és kertet bírók által két év óta nem teljesített 738 napi számokért, melyek mint hogy különböző időkben lettek volna beszolgáltatandók csak 45 krajcárral számíttatnak 738 forint 45 krajcár, végre az oskola ház csósz lak után az úri jog megösmerése tekintetéből a 2 évre fizetni elmulasztott

3 ft. vagyis készpénzben öszvességgel 7996 ft. $10\frac{3}{8}$ xr. váltó xra menő tartozásukat

köteleztetnek az alulirt kertészek két izben és pedig 1/3 részét vagy is 2665 ft 24 krajcárt folyó évi november 1-ső napjáig a hátra lévő 2/3 részt pedig, vagyis 5330 ft.

$47\frac{3}{8}$ krajcárokat váltóba jövő 1850-ik március 19-én tulajdon előljáróságok által

bészedetni és az uradalmi pénztárba pontosan befizetni, megjegyezvén itten hogy csak belső telket és kertet birt kertészek fent lévő tartozásukat könnyebbség tekintetéből leróni kívánnak, egy egy napi számuk 45 xr-ba fog beszámíttatni.

2. Az alol irt haszonbéres kertészek a Méltóságos Uraság által újonan haszonbérebe adott 886 hold 161 négyszög öl földért úgyszinte a csak belső telket bíró kertészek is a telküik kiterjedéséhez képest tartoznak a folyó haszonbéres esztendőre holdanként 6 ft. 30 váltó krajcárokat olyan formán fizetni, ezen haszonbéres tartozásnak fele június 8-án másik fele pedig augusztus 31-én az uradalmi pénztárba pontosan és hiány nélkül befizessék.

3. A haszonbérebe vett földeken kívül a kertészeknek lábas jószágait, vagy szárnyas állataikat az uraság földjére bocsájtani a rendőrségi törvények által kiszabott büntetés terhe alatt szigorúan tilos.

4. A haszonbérebe vett földön tett és teendő épületeknek ültetéseknek és egyéb javításoknak megtérítését, a haszonbérebe adó Méltóságos Uraság semmi szín alatt magára nem vállalván az épületeket és ültetéseket a kertészek a haszonbér kiteltével elvihetik.

5. A kertészeknek bort, pálinkát, vagy akár másnémű szeszes italt mérni vagy főzni vagy szinte húst vágni, vagy akár miféle földesúri jogot gyakorolni elkobzási büntetés alatt tiltatik, s aki ezekben ellen szegülne, csak egyszeri ellenszegülés elegendő ok lesz arra, hogy a haszonbéres birtokból azonnal kimozdíttathatik.

6. A kertészek a helybeli uradalmi tisztnél és előljáróságnál teendő bejelentés mellett csak olyan embert fogadhatnak be lakóul, ki előbbeni lakóhelyéről becsületes elbocsájtó levelet tud előmutatni.

7. A fentebb kitett feltételeket mi alol irt kertészek egész kiterjedésükben elfogadván, mind azoknak s kivált képpen a pénzbeli fizetéseknek pontos teljesítésére nézve *egy mindjájáért minnyája egyért jót állva* magunkat in solidum lekötelezzük, lekötvén annak bátorságára akár hol találandó minden nemű ingó és ingatlan javainkat s a nem fizetés esetében az 1832/6 20-ik és 1840. 11. törvénycikk értelmében alája vetjük magunk a haszonbérebe adó Méltóságos Uraság által szabadon választandó megyei szolgabíró szóbeli bíraskodásának.

Melly ebbeli haszonbéres szerződés mindkét részről alá írva, két egyenlő példányba kiadott. Sámsonban 1849. szeptember 30-án. Czágányi Mihály mk. Gróf Károlyi György úr Ó Méltósága uradalmi felügyelője, Kis Ferenc János bíró, Józsa István, Csabai János, Józsa Péter, ...”²⁶

A most közölt szerződés minden ékesszólásnál világosabban fejezi ki, a feudális főurak embertelenségét, a 48-as forradalom vívmányainak semmibe vevését és a hatalmi körükbe jutott embertömegek kizsákmányolását, a nagybirtokosok mérhetetlen szenvedéseket okozó kapzsiságát. Remek példája ez a szerződés a feudális jogok továbbélésének a kapitalizmus kezdeti időszakában is. A gróf Károlyi és a sámsoni kertészek között kialakult viszonyról a gróf ügyésze a következőképpen számol be:

„Tekintetes Főszolgabíró Ur! Méltóságos Gróf Károlyi György Urnak Sámsoni majorságos pusztájából már birói ítéletnél fogva is kimozdítandó 18 kertészeknek Nagyságos Cs. kir. kormányzó Biztos Urhoz benyújtott s nyilatkozat végett az uradalommal közlött panaszos folyamodásukra elég lenne annyit mondani, hogy alaptalan panaszok már mind politikai, mind törvényes uton megvizsgálva s elítélve van mindazonáltal hogy a Sámsoni kertészeket általjában, de kiváltképpen a már birói ítélet következtében kimozdítandó 18 kertészeket, s azoknak alaptalan panaszukat, Nagyságos Cs. kir. Biztos Ur mint megyei új kormányzó felesmérhesse, szükségesnek látom a következő körülményes fölvilágosító ösmertetést előterjeszteni. A Sámsoni kertészek olyanok, kik időről időre, s nevezetesen legutóbb 1843-ik év Sz. Mihály napján 6 egymás után következő évekre kötött szerződés mellett laktak Méltóságos Gróf Károlyi György Urnak Sámsoni majorságos pusztáján, s ugyan ott, mint letelt szerződésöknek... ide csatolt kivonatából látható, részszerint készpénzfizetés, részszerint némi házi szolgálatok teljesítése mellett 886 hold s 161 négyszög öl földet használtak.

Ezen szerződéses kertészeket az 1848-iki IX-ik törvény cikkelynél fogva magokat szintugy, mint az úrbéres telken lakó jobbágyok, minden pénzbeli fizetéstől és kézi szolgálatok teljesítésétől felmentetteknek lenni követelték. Elsők voltak a megyében, kik mindjárt 1848. év tavaszán minden szerződésileg követelt fizetéseket és szolgáltatásokat megtagadtak.

A Méltóságos birtokos Ur mind tulajdon tisztsége által, mind megyei tisztviselő urak közbejöttével több ízben próbálta őket a törvények által történt fonák értelmezése felől felvilágosítani és a jó rendre visszautasítani, de minden e részbeni fáradozás sikertelen volt.

S így miután a féktelenkedő kertészek irányában a megye részéről semmi erélyes intézkedés nem történt volna, a Méltóságos birtokos Ur nem késett még a mult 1848.-ik junius hónapban orvoslás végett az akkori minisztériumhoz is folyamodni, de a folyamodásnak az uton sem lett semmi eredménye.

Mult 1849. év április 21-én midőn a forradalmi kormány által egy olyan általános rendelet bocsájtatott ki, melyben kimondatott: mind azok kik szerződés mellett oly telket vagy földet bírnak, melynek majorságos természete kétséget nem szenved, a szerződéses kötelezettségeket teljesíteni tartoznak. A Méltóságos Gróf Ur részéről a kertészek rendre utasítása, kik a haszonbérbe birt földokról már másfél év alatt se nem fizettek, se nem szolgáltak, a Megyei Bizottmány újfent szorgalmaztatott, s minthogy a kertészek folyamodása a volt minisztériumtól éppen akkoriban olyan utasítással küldetett vissza, hogy az ingerültség kiküszöbölése tekintetéből ügyök az idő szellemihez alkalmazott ideiglenes egyezség által egyenlítettessen ki. A Megyei Bizottmány mult évi május elején ezen ideiglenes egyezség eszközlése végett egy a nép embereiből alakított küldöttséget ki is küldött. Az akkori kényszerült állapotban a Méltóságos Gróf Urnak uradalmi tisztsége, csakhogy a kertészek által haszonbérlett 886 hold majorságos föld valamit jövedelmezzen, kénytelen volt a küldöttség felszólítására a szerződésileg kötelezve volt s a gazdálkodás tekintetéből majd csak nem mellőzhetetlen kézi szolgálatok követelésétől elállni s abba beleegyezni, hogy a kertészek a haszonbérbe birt 886 hold majorsági földért csak kész pénzel fizessenek.

De akkor már a többször nevezett kertészeknek, féktelensége és kielégíthetetlen törvénytelen követelése annyira ment, miként nem átalották azt kijelenteni, hogy ők a küldöttségnek sem kiküldetését, sem e tárgybani avatkozhatását el nem ösmérik és a kérdéses földre nézve többé semmi szín alatt semminemű egyezkedésbe egyáltalában nem bocsátkozhatnak. A küldöttség a kertészeknek ezen vakmerő fellépésüket a Megyei Bizottmány a kertészek irányában valamint előbb, úgy ez uttal is éppen semmi

intézkedést nem tett, azok nemcsak a Méltóságos Gróf Ur majorságos birtokából szerződés mellett birt 886 hold földet ily erőszakos módon elfoglalva továbbra is minden fizetés és szolgálat nélkül ingyen birtokolták, hanem már *annyira vete-medtek, hogy a Méltóságos Uraság curiáját is megrohanták* és az egyik irnokot a kertészség helyett az újoncok sorába beállani kényszerítették, — Igy bitorolták a nevezett kertészek a Méltóságos Uraság földjét, s folytatták botrányos féktelenségüket mind addig, míg mult évi augusztus elején a császári seregek által a forradalom el nem nyomatott.

A forradalom elnyomása után minthogy a kertészséggel kötött szerződés a mult év Szt. Mihálykor már letelendő volt, az uradalmi Tiztség értésükre adta, hogy mindaddig, míg a mult évi restantiák iránt nem compitisálnak, és új szerződésre nem lépnek, volt szerződésük 12-ik pontja ellenére a haszonbérbe birt földeket egyiküknek sem szabad szántani. De mivel az uradalmi felszollításra a kertészek még akkor sem sokat hajlottak, később a földek szántásától törvényesen is eltiltattak.

Ezen törvényes letiltás után némely józanabbjai új szerződés kinyerése végett az uradalomhoz járulván, a feltételeknek előleges közlése után a szerződés tulajdon kívánságukhoz képest egyedül készpénz fizetés mellett mult év szeptember 30.-ikán velek egy esztendőre újfent megkötetett, s azt a kertészeknek nagyobb része mindjárt alá is írta. Mindhogy azonban némelyek, éppen a Nagyságos Kormányzó Biztos Ur jelenleg is panaszolkodó 18 egyének mint főbujtogatók és izgatók által különféle ijesztetések és lebeszélések miatt a szerződést akkoriban aláírni nem merészelték, az uradalom által az aláírásra még 15 napok engedettek azon nyilvános kijelentéssel, hogy azok, akik magokat alá nem írják, többé az uradalom velek nem szerződven, a pusztából ki fognak mozdíttatni.

A 15 napok elteltével bérekesztetven az aláírhatás, minthogy akkoriban a törvénykezés fel vala függesztve, a szerződést alá nem író kertészek pedig az előbbeni két évekről nagyobb sumára menő adóssággal tartoztak, az uradalom Nagyságos Temesváry István kormányzó biztos urhoz folyamodott a végett, hogy addig is, míg a törvénykezés megnyilik, az adós kertészeknek vagyoni zár alá vétessenek, minek folytán mult évi november hó 19-én a törvényes lezárolás teljesített is.

Mult év december 4-én az adóösszeírás teljesítésével a szerződést alá nem író kertészek még egyszer felszollíttattak, hogy aki megmarad s szerződni óhajt, ez az utolsó alkalom ebbeli szándékát kijelenteni, mely alkalommal azok közül kiknek javai már lezárolva voltak, a szerződést ismét többen aláírván, javaik a lezárolás alól felmentettek, s földjeiknek a szerződés szerinti használatában meg is hagytak. Igy utoljára a 184 kertészek közül csupán a jelenleg panaszolkodó 18 ak voltak azok, kik magokat makacsul megkötve, egyedül azért, mivel a földes Uraság a lekötelezést in solidum kívánta, ez uttal is ugy nyilatkoztak, hogy inkább nem szerződnek, mint magokat in solidum lekötelezzék. Minélfogva mint jövendőben nem sámsoni kertészek, az ottani adóösszeírásból is kihagytak, az uradalom részéről pedig nekik ez alkalommal újfent kijelentetett, hogy igyekezzenek tartozásaikat, hova előbb letisztázni és más lakóhelyet keresni, mert mint nem szerződötteknek a pusztában helyük nem lévén, onnét ha másként nem távoznának, törvényes hatalom közbejöttével is ki fognak mozdíttatni.

Látni való ezekből, miként a Birtokos Ur az összes kertészekkel mind a mellet, hogy fentebbi két években a szerződésileg kötelezett készpénzi fizetéseknek és házi szolgálatoknak nem teljesítése által néki gazdasága kezelésében több ezrekre rugó kárt s rövidséget okoztak, elég méltányosan bánt és nekik több izben alkalmat nyújtott arra, hogy a haszonbérben birt földek használatában továbbá is megmaradhasanak.

Miután azonban a 18 panaszoló mind ezen előzményeken sem okulva egész télen által sem tartozásait le nem fizették, sem más lakóhelyről nem gondoskodtak, sőt még a történetek után is a már szerződött kertészeket arra bujtogatták volna, hogy majd megmutatják ők, hogy az Uraság a pusztából őket ki nem mozditja, hanem kénytelen lesz velük úgy szerződni, mint ők kívánják. Az uradalomnak nem maradt egyéb hátra, mint a panaszoló 18 kertészeknek, kik különben is a fentebbi években jobbra fő izgatók és minden rendetlenségeknek okozói voltak, tartozásikbani elmarasztalásuk és a pusztából kimozditásuk végett a múlt évi november 10-én kelt kormányi rendelet 9-ik §-a értelmében ideiglenesen felállított járási bíróságokhoz folyamodni, minek folytán a jelenleg panaszoló 18 kertészek folyó évi március 19-én Tekintetes Kovács Károly járási főbíró Ur fent levő tartozásik megfizetésében törvényesen elmarasztaltván, a tartozásuk befizetésére 8 napi, lakhelyeiknek a volt szerződésük 6-ik pontja értelmében szétbontására, elhordására, s a szerint a pusztából kiköltözködésükre pedig ítéletileg 15 napok tűzettek ki.

De miután a panaszoló 18 kertészek a birói ítélettel is dacolva tartozásikra nézve a kitűzött napok alatt sem tettek eleget, a kiköltözködésre pedig határozottan oda nyilatkoztak volna, hogy ők magok jószántokból semmi esetre ki nem mozdulnak. Járási Főbíró Ur az ítélet foganatosítását megkezdvén többeknek tartozásaira nézve azt már végre is hajtotta. A költözködésre nézve pedig ugyanakkor nekik kijelentette, hogy azt a felsőbb helyről kieszközleendő hatalom karral is végre fogja hajtatni.

Az uradalom a Tekintetes Járási Biró Urnak és a jobb érzésű kertészeknek közbenvetésére Bozsár Mihály, Bozsár Pál és Tóth Mihályon kívül, kik mindenkor főizgatók s bujtogatók voltak és az bírósággal is feleselésbe bocsátkozni vakmerősködtek, a többieknek, kik a fentebbiek által látszottak félrevezetettek lenni, még akkor is hajlandó volt megengedni, hogy jövő őszig a pusztában maradhassanak s földjeiket azon feltételek mellett mint a többi szerződött kertészek használhatják.

Miután azonban az uradalom ebbéli engedelmet ezek is megvetették s a többi hárommal együtt mind ez ideig se magok jószántából ki nem költözködtek, se az eljáró Biró által ki nem mozdítottak, ez által pedig a földes uraságnak, annyiban amennyiben a kezeken volt földet addig, míg ők ottan tartózkodnak senki sem pénzért, sem felébe kivenni nem bátorkodik 118 hold földnek parlagon és műveletlen maradásával ujjab kár és rövidség okoztatott volna. Az uradalom részéről alázatos kéréssem oda terjed, hogy miután az alaptalanul panaszoló 18 kertészeket, kik sem a Földes Urasággal nem szerződnek, sem adóra összeírva nincsenek, másként tekinteni nem lehet, mint más tulajdonának, a tulajdon szentségének botrányos sérelmével erőszakos és törvénytelen bitorlóit. Ennél fogva a szükséges hatalom karnak elrendelése mellett, az ez ügyben bíraskodott járási Fő Biró Ur oda utasítsák, hogy őket mint különben is főizgatókat s minden eddigi féltelenségnek okozóit, a Méltóságos Uraság majorságos földjéről hovaelőbb mozdítsa ki. Kelt Vásárhelyen, Május 6-án 1850. Horváth László A Méltóságos gr. Károlyi Nemzettség ker. ügyésze.”²⁷

Horváth Lászlónak a gr. Károlyiak kerületi ügyészének fentebb közölt jelentéséből világosan kitűnik, hogy a földesúri hatalom milyen görcsösen ragaszkodott feudális jogaihoz. Kitűnik az is, hogy a kertészek mire voltak képesek azért, hogy szorongatott helyzetükből kiszabaduljanak. A szabadságharc bukása minden igyekezetüket megghiúsította. A császári abszolutizmus helyi képviselői a tulajdon szentségének megsértőit látták a kertészekben. Erről tanúskodik Müller Lajos vásárhelyi főbíró 1850. június 10-én a megyefőnökhöz írt jelentése is,²⁸ amely mindenben alá támasztja Horváth László jelentését.

A jelentések következménye az lett, hogy Bonyhády István császári királyi biztos Csongrád megye főnöke Szegeden 1850. június 15-én keltezett rendeletével arra

utasította a főbíró, hogy „...a nevezettek — a hátralévő adót s egyéb Uri haszonbéri illetőségüket tőlük teljes szigorral bészedvén — eme rendelet vételétől 8 nap alatt a Grófi majorsági birtokbul tetleg s ha szükséges a megyei erő használatával is kiigazítsa...”²⁹

1850. szeptember 24-én Müller Lajos főszolgabíró a megyefőnöknek jelentette, hogy a 18 panaszkozó kertész közül 17 aláírta a szerződést és így a kimozdításra vonatkozó utasítás rájuk nem vonatkozott.

„...a fentebb érintett haszonbéri szerződést alá nem írta a Sámsoni majorságos pusztába szerződésen kívül lakó és onnan a kitűzött 8 napi határidő elteltével is el nem költözött Juhász József ott található vagyonával együtt a kiadatott rendelet értelmében a Sámsoni pusztából kimozdítottatott...”³⁰

A szabadságharc bukását követő a kertészközségek jórészt feloszlattak. „Csongrád megyében csupán három kertészség maradt fenn a múlt század második felében is, mégpedig Sámson, Csány és Fehértó. Mind a három a Károlyi birtokhoz tartozott.”³¹

A szabadságharc leverése utáni új hatalmi helyzetben az uradalom, a nagybirtok került fölénybe, maga mellett tudta minden tekintetben a közigazgatást és az erőszak-szervezetet. Ezzel vissza is élt, a feudális röghözkötésre emlékeztető megalázott, kiszolgáltatott helyzetbe kényszerítette a kertészeket. Másfelől pedig, mint munkaerőre szüksége volt rájuk. A nagybirtoknak a kertésztelepekkel szembeni magatartását gazdasági okok is magyarázzák: már nem volt olyan kapós, konjunkturális növény a dohány, mint a harmincas-negyvenes (vagy méginkább a tízes-húszas) években. Az állami monopólium, az alacsonyra szabott beváltási ár már kevésbé volt ösztönző. Az 1849 őszi piaci viszonyok már a gabonatermesztésnek kedveztek, a következő évek különösen a búzatermesztés konjunkturális esztendei.

Az események térbeli érzékeltetése céljából mellékelem Csongrád megye és Sámson kertészség kéziratos térképeit 1851-ből.

1. Bálint Sándor: A békési magyarság szegedi csoportjai. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 1961—1962. Szerk.: Nagy Gyula Orosháza 1963. 115—122. l.

2. Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak felszabadulása. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Szerkesztette: Szabó István Akadémiai Kiad. Budapest, 1965. 166. l.

3. Mérei Gyula: Mezőgazdasági ártermelés és a parasztság helyzete Magyarországon a feudalizmus váltásának idején. Századok 90. évfolyam 604. l.

4. Csongrád megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára A továbbiakban: CsmL/Szf 1513/1850. Csongrád megye főnökének általános iratai. A továbbiakban: Csm. f. ált. ir.

5. Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái. 1767—1849. Akadémiai Kiad. Budapest, 1967. 94—95. l.

6. Oltvai Ferenc: Mezőkovácsháza község telepítése 1814—1849. Dankó Imre szerkesztésében: Emlékkönyv Mezőkovácsháza község alapításának 150. évfordulójára. Mezőkovácsháza Község Tanácsa V. B. 1964. 27. l.

7. Oltvai Ferenc: idézett műve. 30. l.

8. Oltvai Ferenc: idézett műve. 62—63. l.

8. Oltvai Ferenc: idézett műve. 62—63. l.

9. Oltvai Ferenc: Pitvaros telepítése és küzdelme az úrbéresítésért 1816—1849. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve. Szerkeszti: Nagy Gyula Orosháza, 1963—64.

10. Szeremlei Sámuel: Hódmezővásárhely története. Hódmezővásárhely közönsége. Hódmezővásárhely 1913. V. köt. 816—820. l.

11. Csm. L/Szf. Ö. 23. Feudáliskori conscriptio.

12. Szeremlei Sámuel: idézett műve V. kötet 820—822. l.

13. Hanzó Lajos: Délalföldi Károlyi uradalmak gazdálkodása a XIX. század derekán. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Szerkeszti: Nagy Gyula, Orosháza, 1960. 46—47. l.

14. CsmL/Szf Ö 393 Feudáliskori conscriptio.
15. CsmL/Szf IV. 12 Csongrád vm. Adószedőjének iratai. 16. raktári egység.
16. CsmL/Szf Ö 102 Feudáliskori conscriptio.
17. CsmL/Szf 8145/1850. Csmf ált.
18. Miklya Jenő: Csanádapáca. Adatok a község történetéhez. Csanádapáca 1962. 29—30. l.
19. Takács Lajos: Dohánytermesztés Magyarországon. Akadémiai Kiad. Budapest, 1964. 127. l.
20. CsmL/Szf 85/1848 Csongrád m. közgyűlési ir.
21. CsmL/Szf 729/1848 Csongrád m. közgyűlés jegyzőkönyvi száma.
22. CsmL/Szf 504/1849 Csongrád m. közgy. jkv. sz.
23. CsmL/Szf 530/1849 Csongrád m. közgy. jkv. sz.
24. CsmL/Szf 2329/1850 Csmf. ált. ir.
25. CsmL/Szf 2329/1850 Csmf. ált. ir.
26. CsmL/Szf 8145/1850 Csmf. ált. ir.
27. CsmL/Szf 8145/1850 Csmf. ált. ir.
28. CsmL/Szf 3311/1850 Csmf. ált. ir.
29. CsmL/Szf 3311/1850 Csmf. ált. ir.
30. CsmL/Szf 8145/1850 Csmf. ált. ir.
31. Takács Lajos: idézett műve 138. l.
32. CsmL/Szf Csongrád vármegye kéziratoss térképe 1851 évből. CsmT 89.

Kampf der Gärtner von Sámson gegen die Macht der Landherren in der Folgezeit nach 1848

LÁSZLÓ MOLNÁR

Kurze Darstellung der Organisationsformen und Entstehens der zum Zwecke des Tabakanbaus ins Leben gerufenen Gärtnergemeinschaften. Herausbildung der Tabak anbauenden Gärtnergemeinschaften in den Komitaten Csongrád und Békés. Erfassung der Gärtner von Sámson von 1781—82. Vertrag der Gärtnergemeinschaft mit dem Landherrn aus dem Jahre 1828.

Die Auswirkungen des Freiheitskampfes von 1848 auf das Gärtnereiwesen von Sámson. Vertragsbrüche und Bestrebungen, die Gärtner als unter das Leibeigenenrecht fallende zu betrachten. 1849 strebte Graf György Károly einen neuen Vertragschluß mit den Gärtnern von Sámson an. Dies wurde von den Gärtnern als Last betrachtet, und diese hielten sich an die Gesetze von 1848, nach denen sie ab 1848 alle im Vertrag vom Landherrn geforderten Zahlungen und Dienstleistungen diesem verweigerten. Das am 21. April 1849 herausgegebene Regierungsgesetz ordnete an, daß alle, die über ein Grundstück oder Feld auf Vertragsbasis verfügen, dessen geflügelhaltende Natur unzweideutig ist, verpflichtet sind ihren Vertragsverpflichtungen nachzukommen. Die Schlichtungsbemühungen der in diesem Streitfalle vorgehenden Amtlichkeit blieben ohne Erfolg, und die Feindseligkeiten gingen dermaßen weit, daß die Gärtner von Sámson sogar die Kurie des Landherren angriffen. Die den Vertrag nicht unterzeichnenden Tabakgärtner wurden entsprechend den Anweisungen des Grafen aus der Gärtnergemeinschaft von Sámson ausgeschlossen.